

ELLENTÉTES ELŐJELŰ TÖREKVÉSEK A RÉGI MAGYAR NYELVTUDOMÁNY ÉRTÉKELÉSE SORÁN

LAKÓ GYÖRGY

1. 1990-ben egy, tudománytörténeti szempontból jelentős mű jelent meg a finnugor nyelvtudomány egy jól ismert művelőjének, a Finnországban élő Günter Johannes Stipának a tollából: "Finnisch-Ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neupositivismus" (Helsinki Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Vol. 206. 437 l. Redaktionelle Bearbeitung und Zusammenstellung der Bibliographie Klaas Ph. Ruppel). Ez a terjedelmes tanulmány sok szempontból különbözik az eddig ismert finnugor tudománytörténeti összefoglalások többségétől. Egyik legfontosabb, jellemző sajátosságaként azt kell megemlítenem, hogy a szerző nem korlátozódik művében egyik vagy másik finnugor nyelv kutatási eredményeinek ismertetésére, hanem bemutatja valamennyi finnugor nyelv kutatásának történetét a címében jelzett időbeli korlátok közt. Ilyen jellegű összefoglalás a szerző megállapítása szerint csak két korábbi műben található. Az egyik Otto Donner Öfersikt af den Ugriska språkforskningens historia (1872) című áttekintése, a másik Zsirai Miklós Finnugor Rokonságunk (1937) című műve. Azok a korszakok, amelyeknek határain belül a szerző a finnugor nyelvek kutatásának anyagát, szempontjait, módszerét és eredményeit ismerteti és értékeli, a következők: a reneszánsz és a reformáció, a felvilágosodás, az „újhumanizmus” és a romantika, valamint a pozitívizmus korszaka. Mindezen korszakokon belül bemutatja a szerző a finnugor nyelvek egyes csoportjaira, illetőleg az egyes nyelvekre irányuló kutatások tárgyát és célját — nem feledkezve meg arról sem, hogy a finnugor nyelvekkel kapcsolatban már korán kiterjedt némely kutató figyelme a szamojéd nyelvekre is. A magyar nyelvvel kapcsolatban szükségesnek tartja e nyelv korai emlékeinek ismertetését, bemutatja első kéziratosszójegyzékeinket, rámutat keletkezésük körülményeire s a maguk korában betöltött gyakorlati rendeltetésükre. Nem mulasztja el megemlíteni, hogy a Besztercei meg a Schlägli szójegyzék annak a körülménynek köszönheti keletkezését, hogy az iskolai oktatásban a latinon kívül már a magyar nyelv szempontjai is előtérbe kerültek, s megkezdődött a nemzeti nyelv oktatása a polgárság iskoláiban. Emellett a humanisták már a nemzeti nyelv felértékelésére törekedtek. Száz évvel ezen kéziratosszójegyzékek keletkezése után napvilágot látott Krakkóban az első, magyar nyelvű példamondatokat is tartalmazó, többnyelvű latin nyelvtan, melybe a

magyar nyelvű példamondatok valószínűleg Szilveszter János érdeméből kerültek be. Ezután lépésről lépésre ismerteti Stipa a magyar szótárirodalom fejlődését. Calepinus 1595-ben megjelent szótára után méltatja Verantius szótárát, kiemelve, hogy ebben a szerző már hangmegfelelésekkel operál, horvát jövevényszavakat mutat ki a magyar nyelvben, tehát ennek a műnek már nyelvtudományi értéke is van. Könyve ezen fejezetének végén a magyar lexikográfia megalapításáról szólva, Szenci Molnár Albert és Páriz Pápai Ferenc munkásságát ismerteti a szerző.

A szójegyzék-irodalomról szóló tájékoztatás után rátér a szerző a közép-magyar kori irodalmi nyelv kialakulásának bemutatására. Nem mulasztja el annak a megemlítését, hogy egy egységes magyar irodalmi nyelv kialakulását mennyire akadályozta az országnak a mohácsi vész után bekövetkezett három részre osztottsága. Szerintem jellemző a szerzőre, hogy az egységes magyar irodalmi nyelv kialakulásának akadályát nem a magyar tollforgatók tehetségének és jóakarátának hiányában, hanem külső körülményekben látja. Károlyi Gáspár újtestamentum-fordításának megjelenése előtt kiemeli Bornemissza Péter irodalmi munkásságának jelentőségét, utalva arra is, hogy a magyar irodalmi nyelv formálásában jelentékeny részük volt az erdélyi magyar íróknak is. Az ellenreformáció korszakában kellő fontosságot tulajdonít Pázmány Péter munkásságának, valamint annak a körülménynek, hogy ő Nagyszombatban 1935-ben egyetemet létesített. Mint jelentős eseményt hozza olvasói tudomására a szerző, hogy ennek az egyetemnek Pestre költözése után 1802-ben Révai Miklós vette át a magyar tanszék vezetését.

A vallásos irodalom fejlődésének bemutatása után a világi irodalom fejlődésével foglalkozik a szerző. Megemlíti, hogy mind a magyar próza, mind pedig a dráma és a líra nyelvének fejlődése szempontjából Balassi Bálint írói munkássága a fejlődés tetőpontját jelenti. Már ő előtte jelentős lépést tett előre a nyelvtanítás is. Hegendorf Kristóf Rudimenta című nyelvtani jellegű műve (1527) ugyanis Szilveszter János érdeméből már összefüggő magyar nyelvű szöveget is tartalmaz, sőt elsőnek mutatja be a XVI. századi magyar nyelv morfológiai rendszerének körvonalait, s az első lépést jelenti a magyar irodalmi nyelv normalizálása irányában. Szilveszter 1539-ben megjelent grammatikája pedig már nem csupán a latin nyelv megismertetésére törekszik, hanem megvilágítja a magyar nyelvnek a latinétól eltérő sajátosságait is, s az előbbit az utóbbival egyenrangú nyelvként állítja az olvasó elé. Dévai Bíró Mátyás "De Orthographia Hungarici sermonis" című művével kapcsolatban pedig azt emeli ki Stipa, hogy ennek második része voltaképp az első magyar mondatannak nevezhető.

A felvilágosodást olyan korszakként jellemzi a szerző, amelyben a XVII. század gyermekeként megszületett tudomány már férfivé fejlődött. A finnugor nyelvészetnek mint tudománynak ekkor Leibnitz vetette meg az alap-

ját. Az e korban uralkodó irányzatok közül az egyik az ész segítségével a bizonyosságot kereste, a másik pedig megfigyelés útján ismeretekre kívánt szert tenni. Mindkét irányzat eljutott Magyarországra is, mégpedig a külföldön tanuló fiatalok közvetítésével. Közülük Apáczai Csere János nevét említi meg a szerző. A felvilágosodás szellemének érvényesülését látja Stipa Sajnovics Jánosnak a lapp nyelvvel kapcsolatos érdeklődésében és megállapításában, úgyszintén Gyarmathi Sámuelnek a munkájában is, aki az uráli nyelvek összetartozását nyelvtani elemek egyezésével bizonyította, s levonta a korszakalkotónak mondható következtetést e nyelvek rokonságát illetően. Külön kis fejezetet szentel Stipa Kempelen Farkas érdemeinek, kiemelve, hogy ő az elsők egyike volt, aki összekötötte a fiziológiát a hangtannal, s így fonetikusként mutatkozott be. Révai Miklóssal kapcsolatban hangsúlyozza Stipa, hogy műveiben ő nemcsak a történeti, hanem a történeti-összehasonlító nyelvtudomány képviselőjeként jelenik meg. Vele a magyar nyelvtudományban új korszak kezdődött. Révai annyival is többet nyújt Gyarmathival szemben, hogy kísérletet tesz a finnugor nyelveknek rokonságuk foka szerinti osztályozására.

Mielőtt a szerző az „újhumanizmus” és a romantika korabeli magyarországi nyelvészeti kutatásokkal foglalkoznék, ismét szót ejt az ország politikai viszonyairól, s rámutat arra, milyen eszmék, milyen törekvések vezérelték a hazai művelődési élet munkásait általában. Megvilágítja, hogy a 150 évig tartó török uralom után milyen jelentősége volt annak a körülménynek, hogy az ország korábbi három területi egysége a Habsburgok uralma alatt egy országgá formálódott, s ennek folyamán megkezdődött a harc a németesítés s a magyar nemzeti nyelv háttérbe szorítása ellen. Érvényesült tehát a magyar nemzeti tudat! Ismerteti Stipa a nyelvújítás célkitűzéseit és eszközeit, tájékoztatja olvasóit Révai Miklósnak a nyelvről vallott nézeteiről, s méltatja Kazinczy érdemeit a nyelvújítás terén. Ám megemlékezik Verseghy Ferencről is, hangsúlyozva, hogy ő nem a régi nyelvet tekintette mindenkor iránymutatónak, hanem a nyelv életét állandó változások folyamatának fogta fel. Méltatja Stipa a Magyar Tudományos Akadémia jelentőségét is, mint olyan intézményét, amely vezetőszeretpet játszott a magyar nyelv-művelés terén, és a nyelvtudományi kutatások felkarolását fontos feladatának tekintette.

A pozitívizmus korszakában könyve arányaihoz képest kellő mértékben foglalkozik Budenz József és Simonyi Zsigmond munkásságával. Tekintettel a jelenlegi magyar tudománytörténet itt-ott tapasztalható elnagyoltságára, nem árt, ha szószerint ideiktatom Stipa értékelését mindkét említett nyelvészünkről. Budenzről így nyilatkozik: „... seine Methodologie war weder an die Traditionen der klassischen Philologie noch an die junggrammatische Richtung gebunden, sondern folgte dem Gebot der Stunde: ein Sprachma-

terial, in dem man noch den Pulsschlag kulturellen Lebens spürt, muss in den Elementen erkannt, in den Funktionen verstanden und aus den Teilen zum Ganzen verbunden werden" (334. l.). Találóa méltatja Stipa Simonyi érdemeit is: "Simonyi schuf (in Zusammenarbeit mit J. Balassa) eine Synthese von Wortschatz und grammatischem System u. a. in der "Detaillierten ungarischen Grammatik" (1895), in der er mit dem Blick für die Ganzheit und durch Eindringen in die Laut- und Formengeschichte den Grund zur **historischen Linguistik des Ungarischen** legte. Das geschah zwar im Sinne der junggrammatischen Richtung, die durch ihn Eingang in die ungarische Sprachwissenschaft fand, aber auf verschiedenen Gebieten — besonders in der von ihm ausführlich behandelten Syntax — mit geistiger Überlegenheit von ihr abweichend ..." (335. l.).

2. Miután a fentiekben — hozzá kell tennem: nagyon vázlatosan — ismertettem G. J. Stipa megállapításait a magyar nyelvtudomány eredményeiről s a régibb magyar nyelvészeknek a nyelvről vallott nézeteiről, fel kell vetnem azt a kérdést: helytállóak-e megállapításai. Ezen kérdés felvetésére annál inkább szükség van, mert hiszen tudománytörténeti kérdésekben a magyar nyelvészek sem vallanak minden vonatkozásban azonos nézetet. Közülük én itt, e cikkekcskében a rendelkezésemre álló csekély terjedelem miatt természetesen csupán néhány kérdésre térhetek ki.

Nézzük elsőnek Fodor István azon nézetét, mely szerint „a napjainkat megelőző nyelvtudomány lényege „az elmélet nélkül folytatott és az adatokra irányuló — általában kis részletkérdésekkel foglalkozó — tevékenység” (A nyelvtudomány ma. 1973. 16. lap). Ám amit Stipa például Versegly Ferencről ír, ellene mond Fodor ezen állításának: "... er zeigt seinen Scharfblick für morphologische Analysen. Die Crux der Grammatiker, das Deklinationssystem des Ungarischen, packt er so kräftig an, dass er im Paradigma die sich bewährende Zahl von 17 Kasus erreicht. Als Grammatiker übertrifft er alle bisherigen Darstellungen durch Übersichtlichkeit der Formensysteme mit einer angedeuteten Ahnung ihrer Einheitlichkeit. Er unterschied konsequent Wortbildungssuffixe von Kasusendungen und trennte von diesen die Postpositionen als verschiedene Kategorien" (256. l.). Lehet-e tagadni, hogy itt Versegly **elméleti** kérdéssel foglalkozott? Riedl Szendéről szólva megemlíti Stipa: "In den Einleitungen seiner eigenen Werke gibt Riedl für seine Auffassungen sehr aufschlußreiche **MITTEILLUNGEN ÜBER DIE GRUNDBEGRIFFE UND** Prinzipien der Sprachwissenschaft" (319. l.). Ha ehhez még hozzávesszük azt, ami Szinnyi Józsefről írt kis monografiámban olvasható (A múlt magyar tudósai. Budapest, 1986, 90–118. lap, vö. még MNy. LXXXIII, 220–225), az a benyomásunk támad, hogy Stipa jobban ismeri a múlt századi magyar nyelvtudományt, mint a magát „korszerű nyelvésznek” valló Fodor István. Csak megerősödhetünk e nézetünkben, ha

Verseghyvel kapcsolatban figyelembe vesszük azt is, amit ő a nyelv életéről ír: "Verseghy sieht den Sprachprozess als einen ständigen Fluss von Veränderungen. Das Alte vergeht und verliert seine Bedeutung als Norm ... Die zunächst als Abweichungen erscheinenden **Neuentwicklungen** werden im neuen Stand der Sprache zu Gesetzen" (Stipa, id. m. 250. l.). Úgy vélem: mielőtt valamit bírálunk, célszerű azzal megismerkednünk. Ezt tette G. J. Stipa!

A mondottakon kívül különbözik G. J. Stipának a régibb magyar nyelvészetről adott értékelése a hazai szakirodalom némely termékétől több más tekintetben is. Hiányzik belőle például az a törekvés, amely néhány hazai, „korszerű” nyelvészünk némely munkájára jellemzőnek mondható, tudniillik a törekvés a hazai nyelvtudomány eredményeinek minden eszközzel való leértékelésére, illetőleg teljes elhallgatására. Ehelyett igyekezett Stipa a magyar nyelvészettörténeti szakirodalom megismerése és felhasználása útján a régibb magyar nyelvészet értékeit minél teljesebb mértékben bemutatni és a korukbeli európai nyelvészeti irányzatok keretei közé beiktatni.

Feltűnt nekem Stipa könyvének az olvasása közben az is, hogy nyelvtudományunk ilyen vagy olyan eredményeinek az ismertetése, illetőleg hiányosságainak megemlítése során rámutat a szóban forgó korszak mineműségét sok tekintetben meghatározó **történelmi adottságokra**. Amíg a „korszerű” hazai bírálatok többségében szóba sem kerül az a kérdés, hogy a magyar tudomány fejlődésének, illetőleg pangásának milyen történelmi tények voltak az előmozdítói, illetőleg akadályai, addig Stipa könyvének több helyén rámutat azokra a történelmi körülményekre, amelyek a régibb magyar nyelvtudomány fellendülését magukkal hozták, illetőleg egy helyben topegásának okai voltak. Hozzájárul Stipa könyve jelentőségének magyar szempontból való növeléséhez az a körülmény is, hogy könyvét egy széles körben ismert nyelven írta meg, s így az elősegítheti a magyar nyelvtudomány eredményeinek az eddiginél jóval szélesebb körben való megismerését és helyesebb értékelését.

Persze Stipa könyve korántsem csupán a magyar nyelvtudománnyal foglalkozik, hanem bemutatja valamennyi finnugor nyelv fejlődését és kutatásának eredményeit. Könyve tehát Európa számos országában figyelemre tarthat számot, sőt hasznos olvasmány lehetne a nyelvészek számára Európa határain kívül is.